

ГЕНЕРАЛ — ЛІТЕРАТОР

Генерал М.І. Драгомиров.

Загальновідомо, що критика в російській літературі 60-х років дев'ятого століття знаходилася на роздоріжжі. По-перше, ще витав дух Віссаріона Белінського, який настоював на тому, що «ні для чого розділяти критику на різні роди». По-друге, М. Чернишевський та М. Добролюбов, О. Дружинін з В. Боткіним та П. Анненковим, і Ап. Григор'єв, які все ж розділили критику, сформувавши три її напрямки — «реальна», «естетична», «органічна», з тої чи іншої причини (смерть, каторга тощо) відійшли від справ. А їх продовжувачі: Писарев, Шелгунов, Соловйов, Страхов — ще не набули належної сили і лише не втомлювалися говорити про «бідність літератури» та сперечатися про роль і місце критики.

Важко сказати, як довго тягнулося б у часі це роздоріжжя, аби не з'явився власне художній твір, який покликав до

дії критиків, змусив забути суперечки й зосередитися на головному — теоретичному опрацюванні твору. Такий поштовх дала публікація з грудня 1867 року роману Льва Толстого «Війна і мир». Твір був настільки могутнім, що вже перші його частини (останні розділи надруковані в грудні 1869 року) викликали загальну зацікавленість і бурхливе обговорення. «Взаємодія різних естетичних настанов і принципів, — писав відомий російський літературознавець І. М. Сухих, — громадянських позицій і — чого ні в якому разі не можна забувати — індивідуальної талановитості критиків, їх смаку, критичної зірковості й майстерності — і створило складну, примхливо-вищадливу «тканину» оцінок «Війни і миру».²

Роман Льва Толстого змусив говорити про себе не тільки літературних критиків, але й професіоналів — зокрема військових. У таких, на перший погляд, «нелітературних» журналах як «Оружейный сборник», «Русский инвалид», «Военный сборник» писали про твір О. Вітмер, О. Норов, М. Лачинов, інші. З-поміж них був і уродженець Конотопа, майбутній генерал, герой російсько-турецької війни 1877-1878 рр., начальник Академії Генштабу (1878-1889), командуючий військами Київського військового округу (1889-1898), Київський генерал-губернатор (1898-1903) Михайло Іванович Драгомиров. За визначенням того ж таки І. Сухих, Драгомиров виявився одним із небагатьох сучасників, хто «зрозумів цей твір» і зробив «тонкі зауваження».³

Дворянин Драгомиров написав три статті про роман графа Толстого й опублікував у «Оружейном сборнике» (1868, №4; 1869, №1; 1870, №1). Пізніше вони були видані окремою книжкою «Разбор «Войны и мира» с военной точки зрения» (Київ, 1895), а згодом ввійшли до збірника М. Драгомирова «Очерки» (1898) разом зі статтями «Заметки о русском солдате», «Заметки о Наполеоне», «Жанна Д'Арк».

Оцінка Драгомирова не стосується виключно військового боку роману. Ця оцінка перетікає у філософічність, естетичність, вражає провидетвом, підкупляє ширістю, розкриває погляди самого автора та показує їх розбіжність із письменницькими.

Наприклад, він рішуче не погоджувався з Л. М. Толстим, який стверджував, що війна відразлила людській природі й розуму. «В природі, — відповідав генерал, — все засноване на боротьбі, а людина не може стати вище будь-якого з законів природи».⁴ Війну він вважав властивим природі людини явищем, а відразливим «тільки одній стороні природи, — саме людському інстинктові самозбереження».⁵

Саме ці переконання Михайла Івановича щодо війни склали частину незгоди з автором роману. Незгоди відносно душевних процесів, які відбуваються у одних і тих же військових людей у мирний час, перед боєм і в його розпал. Ось що з цього приводу говорить Драгомиров:

«Фальшиві уявлення про душевні процеси при будь-якій діяльності до добра не доводять. На військовій справі це відбилося наочно: якщо були цілі епохи, переконані в тому, що <...> чим солдат ближче до автомата, тим він більше придатний для справи, то це <...> ні до чого іншого приписати не можна, як тільки до повної неугави стосовно духовної діяльності людини, покликаної діяти в масах, на бойовому полі, під впливом небезпеки».⁶

І далі продовжує:

«Нам здається, що прийшов час тверезого ставлення до воєнних подій: Агамемнони, Ахілеси та інші більше чи менше красиві епічні герої повинні зійти зі сцени й поступитися місцем звичайним людям, з їх великими доблестями і з їх, часом, низькими слабкостями; з їх відвагою, яка доходить до того, аби покласти голову за други своя, — і з їх самолюбством і самокорисливістю, які доводять до прагнення позбутися (руками ворога) того ближнього, який не припав їм до серця».⁷

Саме їм, людям на війні, приділяв Михайло Іванович чимало уваги у своїх виступах про роман Л. М. Толстого. Фактично повністю присвячено розглядів

поведінки основних героїв під час Бородинської битви першу статтю циклу. Найдетальніше проаналізований образ князя Андрія. Грунтовно зупинився критик на образах Тушина, Телятина, Тимохіна, Дениса Давидова, Бориса Трубешького, Берга, Багратіона. Вписані вони настільки просторово, що набувають навіть рис власне героїв у самій критичній статті. Це «видумані, але живі люди; вони катуються, гинуть, діють, обдурюють, роблять величні подвиги, низько бояться — все це так, як справжні люди; і тому-то вони високоповчальні; і тому-то вартий буде співчуття той військовий діяч, який не зарубає собі, завдячуючи розповіді гр. Толстого, як зірко потрібно приглядатися, щоб побачити у справжньому світлі Тушиних, Тимохіних; як слід бути проникливо-обережним, щоб не зробити героя з якогось-там Жернова або спритного й настільки ж розумно-розпорядливого після бою безіменного полкового командира».⁸

Загалом, оцінки Михайла Івановича дещо змінювалися в процесі читання роману. В один момент він захоплено пише: «Як може побачити читач, автор «Війни і миру» настільки вірно зробив кожен начерк свого малюнку, що можна подумати, ніби він створив цей малюнок за зразком, указаним маршалом Саксонським (одним із командирів Наполеона - В. С.)».⁹ А з приводу четвертого тому, бачачи переоцінку Толстим стихійного фактора в діяльності полководця на Бородіно, нехтування ним мистецтва тактики, бачачи зневажливе ставлення письменника до військового прапора, зауважує, що опис Бородинської битви дав «авторові можливість проявити і блискучість свого таланту, і односторонність теоретичних поглядів».¹⁰

Цікавими видаються й ось такі слова генерала про роман: «Авторські підстроювання дають можливість відчувати задалегідь, куди автор гне: я, наприклад, переконаний, що граф Толстой одружить Ростова на княгині Болконській, а Безухова на Наташі...»¹¹ Це наддивовижку точне передбачення долі героїв твору зроблене після опублікування тільки перших томів роману.

Праці Михайла Івановича Драгоми-

рова про роман «Війна і мир» кілька разів перевидавалися як за його життя, так і за нинішніх часів. Це красномовно свідчить про те, що в бурхливому критичному водоспаді кінця 1860-х років, викликаному романом Л. М. Толстого, вони були помітними і цінними. Цінними не лише з військової точки зору — підтвердили унеможливлення рухатися шляхом Віссаріона Белінського, який, згадаємо, закликав не розділяти літературну критику на різні роди.

Загалом, Михайло Іванович був наочуд працюючою людиною. Саме це, безперечно, вивело його на провідну роль у військовій теорії й практиці кінця минулого століття в Європі, дозволило досягти високих посад. Його творча спадщина охоплює більше 30 книжок. Окрім схарактеризованих вище праць,

це — «Підготовка військ у мирний час», «Підручник тактики», «Австро-пруська кампанія» тощо. А книжка «Досвід керівництва по підготовці частин до бою» перекладена майже всіма європейськими мовами й витримала 19 видань!

За свою військово-теоретичну, педагогічну, літературну діяльність М. І. Драгомиров був обраний почесним членом Московського та Київського університетів і конференції Ради Миколаївської Академії Генерального штабу, почесним членом Шведсько-Норвезької Королівської Академії і Національного військового товариства у Франції.

Помер генерал Драгомиров 15 (27 жовтня) 1905 року від паралічу серця. Похований у Конотопі біля Воскресенської церкви.

1. Белинский В. Г. Собрание сочинений в 9 т. - М., 1979. - Т. 5. - С. 79.
2. Сухих И. Н. Война и мир вокруг «Войны и мира». - Ленинград, 1989. - С. 10.
3. Там же. - С. 25.
4. Драгомиров М. И. Сборник оригинальных и переводных статей 1858-1880 гг. - СПб., 1881. - Т. 1 - С. 417.
5. Там же. - С. 452.
6. Драгомиров М. И. Очерки. - Киев, 1898. - С. 3.
7. Там же. - С. 6.
8. Цит. за вид.: «Роман Л. Н. Толстого «Война и мир» в русской критике». - Ленинград, 1989. - С. 170.
9. Там же. - С. 165; 10. Там же. - С. 16; 11. Там же. - С. 159.

В. Садівничий

ХРОНІКА

Безперечно цінним виданням є книжка Віктора Терлецького «З берегів Шостки» (Суми, 1995), що містить серію літературно-краєзнавчих нарисів. Автор давно відомий своїми численними розвідками, що часто друкуються у районній та обласній пресі, українських часописах і спеціальних фахових виданнях. Статті В. Терлецького різняться повизною підходів і глибиною історико-літературних студій.

На підставі власних багаторічних розшукув у архівах, прискіпливому аналізу маловідомих і рідкісних видань, епістолярій автор у своїй книзі прослідковує зв'язки відомих і призабутих літературів з містом на Шостці. На відміну від традиційних уявлень, цей регіон північних районів України поетає досить потужним осередком культурного життя XIX-XX ст. Шілу низку цікавих, важливих фактів, відкритих дослідником, зустрічаємо в книзі стосовно К. Ушинського, М. Гербея, П. Литвиновича-Бартоша, Д. Маркевича, М. Хмирова, братів Рклицьких, Ф. Петруненка та ін.

Документальність матеріалу не заважає його сприйняттю. Це досягнуто завдяки вдало обраному жанру наукової публіцистики, яким шасливо володіє автор.

В. Булат

ПРО ЗАСНУВАННЯ СУМСЬКОЇ ОЛЕКСАНДРІВСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ

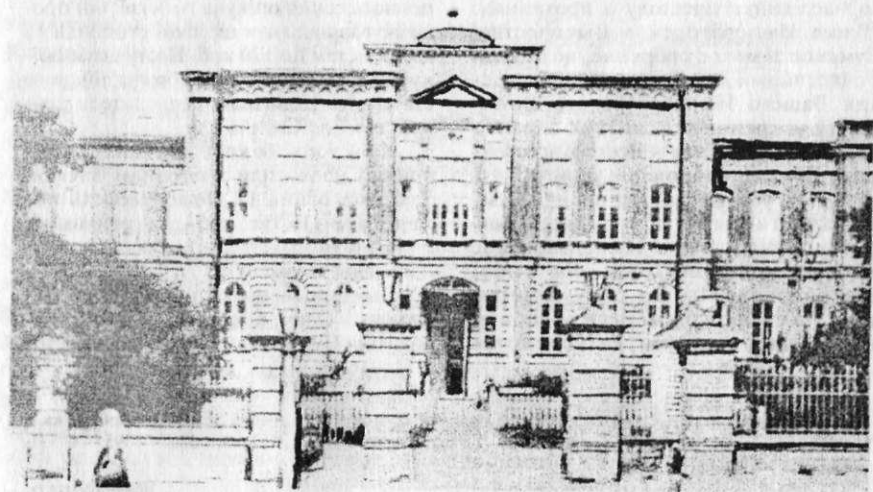
Серед середніх загальноосвітніх навчальних закладів, що з'явилися в Сумах у другій половині XIX ст., важливе місце належить Олександрівській чоловічій гімназії.

Ініціатором її заснування виступило Сумське повітове земство. На чергових зборах 9 липня 1868 року член училищної ради, тодішній голова земської управи М. Д. Кондратьєв виголосив доповідь про перетворення повітового училища у прогімназію. Було вирішено порушити клопотання перед Міністерством народної освіти, а на витрати щодо прогімназії вносити щорічно до

1) закриття повітового училища і передачу коштів, що виділялися на його утримання міністерством, прогімназії, мотивуючи це тим, що в місті вже існують приходське училище, дві школи (на утриманні товариства державних селян), три приходські школи при церквах і кілька приватних;

2) відкриття двох перших класів прогімназії з 1869/70 акад. року;

3) заснування при гімназії опікунської ради у складі голови земської управи (він же голова названої ради), предводителя дворянства, міського голови, членів управи і училищ-

Сумська Олександрівська чоловіча гімназія. Фото початку XX ст.

кошторису земства по 4300 крб. Відповідь міністерства була негативною, оскільки, мовляв, місцеве земство недостатньо асигнувало коштів на утримання прогімназії.

У березні наступного року земство вирішило вносити, починаючи з 1870 року, до кошторису обов'язкових власних видатків на утримання прогімназії 10500 крб щорічно, а також клопотатися про:

ної ради від земства, інспектора прогімназії;

4) розміщення (до спорудження власного приміщення) прогімназії у будинку земського училища.

У серпні 1869 року земська управа за 2 тис. крб. придбала у купця Гонтарєва садибу під назвою «Карповская усадьба» для будівництва приміщення прогімназії. Цікаво, що на її утриман-